

befejezhetetlen. Partu Nagy Lajos SZÓDALO-VAGLÁS-a két év álomban fogant vagy álmotól ellesett csapadéka, ikerfogantatású, s amit egytetéjű ikreknél el lehet mondani az egyikről, féltő, hogy érvényes a másikra is. Könyve a remeklések remeklése; de az olvasók millióitól a mennybemenesztést ne várja, hiszen a klinika sebészprofesszora sem várhatja a laikustól, hogy megújra elő-elővegyen egy bonctani szubsztrátumot, és hosszan elgyönyörködjék benne – ez az egyik; a másik pedig az, hogy műve: *pièce unique*. Nem folytatható, nem követhető. Másoknak nem járható út, és neki is csupán a pálya egy szakasza, s nem az az irány, amely az életmű kijáratáig – a díszsírhely fákljalobogásáig előremutat. Sokáig be kell érnie azzal, hogy a költők költője legyen, ami nem kevés, s e kitüntetett szerepében legfeljebb a kari sárga irigység nyirbálhatja meg. De van könyvében és egész eddigi lírájában egy olyan pozitívum, amely az isteni teremtetlen fényvel rokon, s ha ebben a fényben még soká ragyog, olvasótáborot teremthet magának: még az utca embere is felfigyelhet arra, hogy káprázik a szeme, és csodát lát. Láss csodát, magyar: a Duna-Tisza közén egy olyan lírai tétémény, amely kétszáz oldalón át a politika mosladékától ment, s akármilyen patikamérlegen mérjük is, a politika szennyezésének sehol egy unciáját sem találjuk könyvének oldalain. Most, hogy a közélés már-már szőröstül-bőrostül beszippantja a magyar írást, ez a vegyűszta, igaz, jó irodalom a parton rá szomjúhozók, integetve várakozók kikötőjébe még bevezethet időnap múltával, majd, valamikor. Akkor, ha a közélés az irodalom kapujában nem a szabad belépés, hanem a belépési tilalom homlokbélyege lesz. Bizton hiszem, hogy ez is elkövetkezik, ha a közélés egytálétele, a politika egyoldalú táplálkozása megszűli a teljes csömört.

Haltár Győző

OLASZORSZÁGI ZSIDÓ LEGENDÁRIUM A TELEKI TÉRRŐL

Giorgio e Nicola Pressburger: Storie dell'Ottavo Distretto (Történekek a nyolcadik kerületből)
Marietti, Genova, 1986. 106 oldal

Giorgio e Nicola Pressburger: L'elefante verde (A zöld elefánt)
Marietti, Genova, 1988. 89 oldal

Giorgio Pressburger: La legge degli spazi bianchi (Az üres betűközök törvénye)
Marietti, Genova, 1989. 114 oldal

Lassan másfél éve, hogy az *Újhold-Évkönyv* (1988/2.) közölte a magyar irodalom és a külföld viszonyáról szóló vitát. A vitázók egyedül abban értettek egyet, hogy a „Nyugat gránittá kövesült dobhártyója” (a kifejezés *Határ Győző*) a magyar irodalom hátrányos külföldi helyzetének egyik fő oka. Máig sem tudtam eelőtt napirendre térni, annyira megzavart a vita indulatos hangneme, vádló hangsúlya és a közép-európai értelmiségiek körében igencsak elterjedt apodikikus ítékezés (lásd Milan Kundera híres írását a bűnös Nyugatról, amely magára hagyta a Kelet által elrabolt Közép-Európát).

1988 ősze nagyon messzinek tűnik már, amikor éppen Közép-Európából kiindulva kezdenek újra kirajzolódni a Kelet és Nyugat közt egyre kevésbé megosztott Európa körvonalai. Akkoriban azon tündöttem, mire vonatkozhat a Nyugat gránittá kövesült dobhártyájáról szóló, kétségkívül igen szuggesztív metafora: egy (már akkor mozgásban lévő) politikai realitásra vagy egy (szintén fluktuáló, korántsem egységesen körvonalmazható) kulturális absztrakcióra. „Nyugati”, pontosabban olasz voltomban tettem fel magamnak a kérdést, vagyis mint egy olyan európai kultúra részese, amely a mediterrán kultúrkörhöz tartozása által hasonlóan decentralizált, mint a közép-európai kultúrkör, és amely teljes joggal nevezheti magát nyugatinak, de egyáltalán nem áthatolhatatlan vagy közömbös a más kultúrkörökből eredő osztonzésekkel szemben.

Időközben, úgy tűnik, akkori töprengéseimet jócskán meghaladták az események. De, attól tartok, csak részben: a kulturális absztrakciók ugyanis, az összes velük járó elfogultsággal együtt, jóval megkövesültebb képződmények, mint a politikai realitások, és jóval nehezebben dönthetők meg. A magyar irodalom és a külföld viszonyához a magyar irodalom és a magyar irodalmi helyzetével kapcsolatban térnek vissza. Ez valóban nem a legkedvezőbb: mégis, a Nyugatdobhártyáján át lehet hatolni. Egy talán kissé rendhagyó példa kapcsán, amely arrais rávilágít, mennyire tekervényes utakat járnak be olykor a különböző kultúrákhoz tartozó gondolatformák és irodalmi motívumok, miközben terjednek, kontaminálódnak, egymástalakítják. Lassú, bonyolult folyamatok ezek, haladásuk sose egyirányú, a hatások ritkán mérhető látványos sikerekkel – annyi azonban biztos, hogy semmi közük sincs olyan játszmához, amelyben a szélrózsza irányai szerint osztódna, hogy mely országoké és kulturális régióké a győztes és melyké a vesztes szerepe.

Három vékony prózakötetre szeretném felhívni a figyelmet – amelyeket az olasz kritika a mai olasz elbeszélő próza kimagasló alkotásaiként tart számon: *STORIE DELL'OTTAVO DISTRETTO* (Történetek a nyolcadik kerületből), *L'ELEFANTE VERDE* (A zöld elefánt) és *LA LEGGE DEGLI SPAZI BIANCHI* (Az üres betűközök törvénye). Az első és második kötet szerzői Giorgio és Nicola Pressburger, a harmadiké, Nicola 1985-ben bekövetkezett halála után, Giorgio Pressburger. A budapesti születésű, zsidó származású, 1956 óta Olaszországban élő ikerpár olaszul publikált, de a pesti József-városban játszódó és a zsidó hagyományokban mélyen gyökerező írásai háromféle kultúrához kapcsolódnak. Emiatt első pillantásra szinte elhelyezhetetlenek. E sokféle elem különös vegyüléke olyan vegytiszta eredményhez vezetett, hogy nem könnyű eldönteni, mi honnan ered, mi mivel kereszteszódik, hogyan álltak össze – a különféle kultúrákhoz kapcsolódó vonzások és taszítások törvényei szerint – az elbeszélések. Pedig mind egy kicsiny, a múlt század vége felé a Teleki tér környékén meghonosodott zsidó közösség múltjáról és jelenéről szól.

Legkézenfekvőbb az olasz kultúrával való kapcsolatuk. És hogy mennyire nem pusztán

nyelvi vonatkozásról van szó, azt egy rövid kitérő világíthatja meg. Talán nincs még egy ország, amelyre a *Mitteleuropa*-fogalom, elsősorban irodalmi vetületében, olyan mély és tartós hatást gyakorolt volna, mint Olaszország. Ez a – nem véletlenül – német kifejezéssel közkeletűvé vált fogalom is éppoly sablonos, mint a kezdetben említett „Nyugat”-é, de annál jóval pontosabban körülhatárolható: nagyjából egybeesik az Osztrák–Magyar Monarchia Bécs és Prága centrumai köré polarizált irodalmával, valamint a Dunától a Visztuláig terjedő területen valaha honos zsidó irodalom legkülönbözőbb ágazataival. Viszont nem – vagy csak alkalmoszerűen, és akkor szerzők nevéhez kötve – foglalja magába a közép-európai országok és népek irodalmát. Ebben az értelemben pedig nemcsak a magyar, lengyel vagy horvát, de a cseh vagy az osztrák irodalomra (és Handke vagy Kundera minden népszerűsége ellenére) is jellemző az említett „hátrányos helyzet”. Ugyanakkor nem sok köze van az inkább történelemcentrikus és politikai hangsúlyú Közép-Európa-fogalmak körüli mai nemzetközi vitához. Az olasz Közép-Európa-fogalom régibb: akkor formálódott ki, amikor a háború után a jórészt a marxizmus büvkörében mozgó olasz kultúra, a marxizmus totalitásgényével szemben, kidolgozta ennek ellenszereit: többek közt azáltal, hogy befogadta a mindenféle totalitások széthullásából született irodalmi alkotásokat. Többen és alaposabban olvasták az ötvenes évek vége felé Musil nagy regényét az olasz kisvárosokban, mint Ausztria fővárosában. Az se véletlen, hogy éppen olasz szerző, Claudio Magris írt egy-egy máig is alapvető nagy tanulmányt a Monarchia széthullásából, illetve a közép- és kelet-európai zsidóság hagyományos életkereteinek felbomlásából eredő lelki válságról és az ezzel összefüggő páratlan irodalmi virágzásról.

Az olasz irodalmi kultúrának ebből a *Mitteleuropa* által megtermékenyített vonulatából nőttek ki (legalább részben) a Pressburger testvérek írásai is. Az olasz kultúrához való kapcsolatukat inkább ez jellemzi, mint az olasz nyelv, amelyen íródtak. A gondosan megformált mondatok lassú, óvatos lejtése furcsán aszeptikus benyomást kelt: egyszerre átlátszó és semleges a nyelv, olyan, mint amilyen a fordítások nyelvhasználata szokott néha lenni: valóban erre is hasonlít a leginkább.

Walter Benjamin szerint „a fordítás célja végső soron az, hogy lehető legszorosabb kapcsolatot hozzon létre a különböző nyelvek között”. Ha ez az észrevétel a különböző kultúrák közti kapcsolatra is kiterjeszthető, akkor a fordítás fogalma több értelemben is kulcsot adhat ahhoz, hogy a szóban forgó írások összetett jellegét jobban megértsük. Az első kötet előszava így kezdődik: „A turista, aki rászánja magát, hogy bejárja Budapestet, egy több mint fél évszázada már nem létező birodalomnak az urak vidám életéről és a sokféle egybegyűjtött népről máig is híres fedelmi városát, az csak tévedésből velődhet a nyolcadik kerületbe.” És így zárul, a kerület keletkezésének rövid leírása után: „A keresztény időszámítás szerinti huszadik évszázad elején Budapest nyolcadik kerületét már az osztrák–magyar birodalom két leginkább megvetett kisebbsége, zsidók és cigányok tízezrei foglalták el.” A magyar főváros és annak egyik legnépesebb belső része néhány mondat alatt a Habsburg-birodalom impozáns térképének halvány kis pontjává zsugorodik, hogy aztán újra felnagyítva, levebbe megszokott, ismerős józsefvárosi jellegét. Rideg bürokratikus szem is ölt, az olasz *distrelló*-t, amely jóval személytelenebb képzetményt jelöl meg, mint annak megfelelője, a *kerület*. Ez a többszörös átváltozás persze nagyon a helyén van: a névtelen, pusztán egy szám által azonosítható területi egység már csak földrajzi elhelyezésénél fogva azonos a mai, élő, minden magyar számára otthonos pesti Józsefvárossal. A kerület ezzel szemben olyan világhoz tartozik, amely a legtöbb magyar számára kevésbé otthonos: a zsidó diaszpóra közép-európai, jórészt már csak képzeletben élő világához. Annak is csupán egyik – esetleges és ugyanakkor végzetes – színhelye: a számtalan közül. Azzal, hogy elvonják a kerület nevét, a szerzők voltaképpen magát a Józsefvárost „fordítják le” a zsidó kultúra fogalmi nyelvére. Úgy, ahogy azzal, hogy elvonják a magyar főváros nemzeti jellegét, és beágyazzák a Habsburg-birodalom nemzetek feletti keretei közé, Budapestet „fordítják le” a mitteleurópai kultúra fogalmi nyelvére.

Az olasz olvasó otthonosan érzi magát ebben a mitteleurópai zsidó kultúrkörnyezetben. A (potenciális) magyar olvasó, meglehetősen kissé dezorientált (rőla később még szó lesz). De vajon hol érzik magukat otthonosan a történetekben előforduló emberek?

Természetesen az emblémává lényegült nyolcadik kerület mögött rejtőz pesti Józsefvárosban, sőt annak is egy meghatározott részén: a régi Teleki téri piac környékén. Ez a történetek szinte kizárólagos helyszíne. De jóval több is, mint pusztán helyszín, mert ő a történetek egyik főszereplője: szeszélyes *genius loci*, aki hol adakozó-, hol fosztogatókedve szerint alakítja a sátrai alatt, bódéi között nyüzsgő kofák és ószerekek, szép lányok és stricik, részegek és koldusok vegyes kis népségének sorát. A zsúfolt, lüktető életű piactér, a környékbeli utcák lerobbant házai és azok hasonlóképpen lerobbant lakói ugyanahhoz a világhoz tartoznak, amelytől (kerületnyi távolságból) Konrád György LÁTOGATÓ-ja, közelebbről pedig Mándy Iván novellái és hangjátékai vagy Bereményi Géza ELDORÁDÓ című filmje szól. A Pressburger testvérek írásai tehát újabb, ezúttal külföldi adalékot kínálnak a Magyarországon már nagy hagyományú, szép terjedelmet elért Teleki téri legendáriumhoz. (És legendáriumról lévén szó, hadd tegyem hozzá: szerintem ennek az olaszországi adaléknak a hitelességét csak növeli, hogy Giorgio Pressburger, saját bevallása szerint, nem ismeri annak magyarországi változatait.)

Agenius loci nemcsak a piacot uralja: sugárzása kiterjed arra az egész kerületre is, amelyet az önkéntes (?) gettóélet iratlan törvényei láthatatlanul, de annál szilárdabban választanak el a város többi részétől. A szereplőknek percnyi nyugtuk sincs: folyton jönnek-mennek, vonulnak ide-oda, és az elbeszélők, mint a topográfia konok megszállottjai, sose felejtjük el felsorolni és pontosan megnevezni a különböző útvonalak minden állomását – a sarki kocsmától a határkövet jelentő EMKE kávéházig. Álombeli pontossággal idéződnek fel – sokszor akkor is múlt időben, amikor a történet ideje a jelen – az öntörvényű életet élő, esendő és sérülékeny szervezetként ábrázolt kerület módosulásai: születésétől és fénykorától az első finom repedéseken át a gyógyíthatatlan sebekig. Ez az irtalmatlan emlékezet nemcsak az emberek, de a kövek pusztulását is pontosan számon tartja, éppúgy, mint annak az egymást követő háborúkból, forradalmakból, restaurációkból és politikai rendszerváltásokból eredő okozóit. Amerikai bombák, német géppuskák, orosz tankok pusztításainak nyomait őrzik a falak (vagy azok hült

helye). Így ezek alakulásaiból rajzolódnak ki (hasonló módon, mint Lengyel Péter MACSKAKŐ című regényében) a XX. századi magyar történelem fő eseményei.

Ennek a topográfiai megszállottságnak van azonban egy sajátos aspektusa, amely megint csak a fordítással függ össze. Ugyanis – az olasz olvasóra való tekintettel? – az összes lefordítható magyar helynév olasz formában jelenik meg. Ennek a látszólag semleges műveletnek az a következménye, hogy a nevek hangzásával együtt a helyek jellege is megváltozik, olykor egészen a felismerhetedenségig. Az álmatag, meghitt hangulatú *Terra d'Angeli*, *Via dell'Alberod'Acacia*, *Cavadi Pietra*, *Sobborgodi S. Lorenzo* stb. nevű helyek igazából fantaszükus, mesebeli képződmények. Alig van valami halvány közük a nekik modellül szolgáló – vaskos realitásukban igen-csak prózai – Angyalföldhöz, Akácfa utcához, Kőbányához, Pestszentlőrínchez.

A névtelen nyolcadik kerület és a dallamos hangzású, költői nevetek öltő utcák és városrészek egyazon perspektivikus játék folyton módosuló alakzatai. Az elbeszélők hol távcsővel, hol mikroszkóppal vizsgálják ugyanazokat a helyeket, és hol a lokálpatriotizmus hangján szólalnak meg, hol egy lokalizálhatatlan, világpolgári szemlélet madártávlatából nézik Magyarországot, amely onnét „egy sajátos klímájú és problémájú kontinentális ország”, illetve „Kelet-Európának egy kicsiny nemzete... a vidék egyik kisállama”.

Ez a folytonos váltakozás az azonosuló és a távolságtartó, sőt távolságtéremtő szempont közt, amelynek során hol a tényszerű, hol meg a képzeletbeli elemek dominálnak, az írások leglényegesebb vonatkozásához, vagyis a zsidó kultúra központi szerepéhez kapcsolódik. Az európai zsidóságot itt annak egy elenyésző töredéke képviseli, amelynek arculata a magyarországi, illetve a pesú zsidóság történetéről kialakult közkeletű felfogásoktól meglehetősen idegen. A Pressburger testvérek szelektív emlékezete által újratérített nyolcadik kerület a számtalan megsemmisült közép- és kelet-európai zsidó *Städte* olyan képzeletbeli szintézisét adja, amely még kísértetiesebb lesz attól, hogy (például az Elie Wiesel által felidézett máramarosi *Städte*lekkel ellentétben) ezt ma is élik zsidók.

A józsefvárosi zsidó lakosság ugyanis túlélte, legalább részben, a népiást; a neki aján-

lott többkötetes történetfüzér ennek megfelelően az emberek fokozatos belső pusztulásfolyamatát követi. Ezen belül kétszeres törésvonal van a múlt és a jelen között. Az első: a német megszállás tragikus következményei, amelyek folytán a közösség hagyományos életkeretei felbomlanak, és önbizalma alapjaiban rendül meg. A második (amely a szerzők szemléletére nézve döntő befolyású): az 56-os emigráció, a bomlásnak indult közösségből való szándékos kiszakadás, amely a tagadáson keresztül végül az immár teljesen interiorizált igenléshez vezet vissza.

Ennek a többszörösen megpróbáltatott igenlésnek a dokumentumai ezek a könyvek. Az első, a TÖRTÉNETEK A NYOLCADIK KERÜLETBŐL, olyan, mint egy laza családi album, egyszerű kisemberek egyszerű életéről szól, de az folyton átszop a rendkívülibe és a csodálatosba. A még eleven hagyományokban gyökerező vallási szellem hatására átlenyegülnek az egyéni sorsok, és egy kollektív sorsfolyamat jelképeivé válnak. A bibliai száműzetés nagy parabolája, miszerint „a *Tóra* valóban ma is a kiválasztott nép testébe van beleírva”, mindennapi, de ugyanakkor rendkívüli emberek életútja köré rendeződik. Hogy csak néhányat említsek közülük: Selma Grün, a piaci libáskofa, a Teleki téri zsidó árusok önkényes, de arany szívű uralkodója, gyermekkorra óta Pesten él, de „csak egy kicsü gagyogott szlovákul, ismert vagy húsz jiddis kifejezést, és a magyart folyton összekeverte a románnal”, mivel szent meggyőződése, hogy „végső soron csak egyetlenegy nyelv létezik, az Örökkévaló nyelve”; fiaira és unokáira áthagyományozott ősi emlékezetű mottója pedig így hangzik: „a sötétségben kell élni”. Nátán, egy másik novella főszereplője, szürke életű könyvelő, előrehaladott korban a Zohár tanulmányozásába mélyedve véledenül megtalálja a mennyek ötvenyedik kapuját nyitó kulcsot, és megjelenik a szentek gyülekezete előtt, hogy előadja a nyolcadik kerületi zsidóság panaszait: „Az Úr, legyen áldott, a nyolcadik kerületbe hajított minket... Kigúnyoltak és megkísértettek minket, és elvesztettük a nyelvünket, és a boldogtalanság megnövekedett köztünk, és a pénz és a küzdelmekkel teli mindennapi élet megfosztott erőnktől. Akkor az Örökkévaló, hogy megbüntessen minket, a fejünkre küldte az öldöklő angyalokat, apánkat a babiloninál keményebb rabszolgaságba vették, és amikor úgy kimerültek, hogy használhatatlanná váltak, eléget-

lék őket a gázkamrákban... Tudni akarom, miért ennyi fájdalom és ennyi nyomorúság. Tudni akarom, mi az értelme mindennek, hová visz az útunk, milyen sors vár ránk, a világ lenyomorúságosabb kerületeinek szerencsétlen teremléseire."

A két évvel ezután közölt A ZÖLD ELEFÁNT-ban a közösség sorsát átfogó többszólamú elbeszélés helyét egy szűkszavú családi krónika foglalja el, de az egyéni életutak alakulása itt is egybefűződik a kollektív történet fejezeteivel.

A könyv címében is szereplő zöld elefánt álombeli jelenség, aki rendkívüli, fényes jövőt jósol Yom Tovnak, egy nyolcadik kerületbeli kiskereskedőnek és családjának. De a jövendölés beteljesülése addig késik, amíg Yom Tov át nem örökíti álmát Izsák fiára, aki – miután keservesen átvészelte a háborút, a német deportációt és a sztálini korszak üldöztetéseit – szintén arra a következtetésre jut, hogy két fia, Sámuel és Benjámín lesz a mennyei ígélet igazi várományosa. Az egykori tündöklő jóslás azonban bennük már csak homályos viszolygást ébreszt: a kiválasztottság jele – az immár legendás zöld elefánt – a népirtás után, a következő korszakban a magyar zsidóságra nehezítő identitásválság árnyékában a balsors végzetes jelképévé vált. A két fiú 1956-ban, miközben az idősebbek szobáikba zárkózva „úgy érezték, hogy visszatért az üldöztetések ideje, pedig valójában odakint csak a szabadság tragikus előadása folyt”, gyorsan megragadják az alkalmat, és külföldre távozik. Így akarnak megszabadulni – egész múltjukkal együtt – a nem kívánt örökségtől. De amikor önkéntes száműzetésükben végre biztonságban hiszik magukat, újból utoléri őket a megtagadott örökség: beléjük oltja „a görcsös akaratot, hogy megsejtsék a halottak titkait”, és erőt ad a lélekbéli visszatéréshez. Nevezetesen ahhoz, hogy elviseljék a csoda terhét, vagyis a kiváltság súlyát, amelyet egy Isten által megjelölt néphez való tartozás jelent. Se boldogító érzéssel, se megkönnyebbuléssel nem jár ez a visszatérés; inkább mint-ha megadás lenne: valaminek, ami úgyis elkerülhetetlen. A végén, amikor a kör már bezárult, az Istenétől sújtott Benjámín így kommentálja a történeteket: „Személyeinknek igazán nincs jelentőségük a csodák szempontjából. Azok nem ismernek minket. Épp hogy megérintenek, és máris mennek tovább. Az álmok velünk népesítik be önmön homályukat, egészen az ébredésig.”

Yom Tov leszármazottai sosem szakították meg – akár csak vita vagy lázadás formájában sem – a múlttal folytatott párbeszédüket. A hagyományoktól való elfordulásuk, majd az azokhoz való visszatérés fájdalmas folyamat volt, de végig tudatos döntéseken alapult.

Atomizált, lélekölő világot tár elénk ezzel szemben AZ ÜRES BETŰKOZÓK TÖRVÉNYE (a cím az írásban áthagyományozott isteni törvények jelentésvesztésére utal): a mindjobban szétzúlló nyolcadik kerület egyre kísértetiesebb színpalái között az élők közül rég kipszult az egykori közösségi kapcsolatok meg az emlékezete is. A történetek elmagányosodott, elszigetelten élő, fékezhetetlen belső erőktől üldözött és azoktól szétzilált emberekről szólnak. E belső erők megint csak a kollektív sors vetületei, de ez utóbbi, ebben az esetben, a zsidóság sorsán túlmutat, és egybeesik a beteg világban élő beteg emberiség lázálmaival. A napjainkban játszódó elbeszélések fő motívumai: a betegség, mint a lelki kórok testi megfelelője, a halál, amely „a létezés legfőbb bizonyítéka”. Központi szereplői orvosok, akik ugyanazoknak a kóroknak esnek áldozatul, amelyeken, úgy hiszik, uralkodnak. Kezdetben bíznak az emberi értelem és a tudomány fölényében – a tudományban, amely a következőképpen jellemezhető: „Sötétség, amely a világosságból fakad... vagy világosság, amely a sötétségből táplálkozik.” Bizalmukat azonban tehetetlen szorongás váltja fokozatosan fel „szemközi azzal a hatalmas halálgyárral, ami az élet keletkezése bolygónkon”. Így azzal az inkább metafizikai, mint fizikai rosszal küzdve, amely a szerzők felfogása szerint mindenki élete fölött uralkodik, egyre inkább a peremre szorulnak, hogy végül minden ellenállás nélkül sodródjanak az elhulyulás vagy az örület felé. Hogy így a rossz előtti feltétel nélküli megadás és a sötétség birodalmába való alámerülés egyben védekezés és szembeszegetés is legyen.

Ez a viselkedésmód – alámertülni a rosszban, hogy belülről legyőzhessük – szó szerint megfelel a hajdani apokaliptikus kabala egyik merész kihívásának, amely arra irányult, hogy a teremtés folyamata alatt darabokra tört kozmikus világegyiséget helyreállítsa. AZ ÜRES BETŰKOZÓK TÖRVÉNYE a száműzetés nagy mítoszának Isaac Luria által kidolgozott változatán alapul. Úgy is lehet tehát olvasni,

mint a zsidó misztika néhány kulcsfogalmának képletes megelevenítését. Ezek egyik leggyakrabban megszemélyesített tétele a *Shekhina*, vagyis Isten immanens léte, amely szent szikrák (itt: debil gyermekek, tébolyult öregasszonyok) alakjában, a tisztánlany anyaggal – az ősröbannás szétszórt szilánkjával – elvegyülve bolyong a teremtésben. Van azonban egy lényeges pont, ahol az utolsó kötet írásai határozottan eltérnek az őket átható gondolatvilág egészétől. A kabalisták elképzelése szerint ugyanis a *tikkun* (az eredeti egész) szétesése nem jelent végleges állapotot, hanem mindig egybefonódik az emberi hit és a szellemi erőfeszítés által újból létesülő egységesítő gondolatával. AZ ÜRES BETŰKÖZŐK TÖRVÉNYÉ-ben ezzel szemben nincs – akár isteni, akár emberi – erő, amely még egyszer helyre tudná büllenteni a kizökent világrendet. Itt az emberiség belső száműzetése olyan katasztrófa, ahonnan nincs visszaút, olyan apokalipszis, amely nem ismer megváltást: az emberek úgy merülnek alá a rosszban, hogy a legkisebb reményük sincs annak belülről való leküzdésére. Minden kísérlet csak mégannyi kétségbeesett kirohanás, amely tovább gyarapítja az Istentől örökre elhagyott világ sötét káoszát.

Ezek után még inkább nyitott a kérdés, amely – az írások számos olasz vonatkozása ellenére – mégis és újra felvetődik: mit keres voltaképpen ez a gazdag, belterjes zsidó–magyar legendárius az olasz irodalomban. S ezt bizony nem könnyű megválaszolni. A ZÖLD ELEFÁNT-ban Benjámín Rómában telepedik le, mert, mint mondja: „*Micsoda jó trikk éppen ott elrejtőzni, ahol senki se gyanúsíthat meg! Egy zsidó – a Vatikán árnyékában! Csak próbálgasson meg ott utolérni az álmok!*” Hátha a történetek is ugyanazt keresik, mint egyik szereplőjük. Azzal a különbséggel, hogy Olaszország nem annyira biztos rejtekhelyet, hanem sokkal inkább nyugodt (félreértés- és elfoglaltságmentes) kibontakozási lehetőségeket kínál. Ezt feltételezve, már könnyebb megmondani, hogy miért éppen az olasz irodalomban helyezkedtek el. Mert ebben a környezetben otthonosan érezhették magukat: nagyrabecsült, elkényeztetett vendég módjára.

Ezek a vándorlelkű írások, amelyek több irodalmi díjat is nyertek már Olaszországban,

a kiváló költő és kritikus, Giovanni Giudici értékelése szerint elsősorú „*tiszteletadások az olasz nyelvnek*”, amelyekben eredeti módon kapcsolódik össze az olasz, az európai és a zsidó kultúra. A nemzetközi visszhang is igazolta az értékelést: az első két kötet már franciául, angolul és németül is megjelent, a harmadikat pedig most fordítják vagy fél tucat nyelvre – amelyek között nem szerepel a magyar (Ha jól tudom, közülük egyetlen novella jelent meg régebben a *Nagyvilágban*.) Ami újabb kérdést vet fel: a Nyugat gránittá kövesült dobhártyájáról szóló metafora arra céloz, hogy a nyugati kultúremberek képtelenek kellő mértékben elismerni a magyar irodalom (és a közép-európai kultúra) értékeit. De akkor mi a helyzet, ebben az esetben, a magyar kultúremberek dobhártyájával, amely képtelen felismerni a magyar kultúrához kapcsolódó külföldi (nyugati?) irodalom értékeit?

Bár ki tudja, ugyanolyan otthonosan éreznék-e magukat ezek az írások a magyar, mint az olasz – és más nyugat-európai – irodalomban? Paradox módon éppen azért indokolt a kérdés, mert nem is a magyar kultúrához kapcsolódó, hanem egész egyszerűen a magyar irodalomhoz is tartozó írásokról van szó. Először is azért, mert a magyar zsidóság életének egy mindenki által megszenvedett fejezetét – Magyarországon máig is majdnem egyedülálló szempontból – tárják az olvasók elé. A magyar irodalomban sokat írtak (zsidók és nem zsidók) az asszimilációról, később a magyar zsidóság azonosságvesztéséről. Az utolsó negyven évben viszont alig esett szó – dicséret a kivételnek! – a magyar zsidóságnak arról a részéről, amely integrálódott ugyan, de nem asszimilálódott, amely mindmáig töretlenül megtartotta azonosságtudatát. Tágabban véve pedig azért, mert nyíltan és őszintén szólnak, az egykori résztvevő hiteles szavával, a magyar közelmúlt egyik igen kényes fejezetéről, olyanról, amelyről a legutóbbi időkig ugyancsak kevés szó esett.

Az is igaz persze, hogy a párhuzamos hallgatások korszakának, hál' istennek, vége van. Bízom tehát abban, hogy ezek a zsidóságban honos, Olaszországban és Nyugat-Európában otthonra lelt írások rövidesen Magyarországra is haza fognak térni.